

OSMANLI DEVLETİ'NDE POLİÇE KULLANIMININ HUKUKİ ESASLARI VE ULUSLARARASI LAHEY KONFERANSI

Ali Şenyurt

Giriş

İslâm toplumlarında süftece adı altında 7. yüzyıldan, Batı'da ise 11. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinen poliçe uzak mesafelere yapılan ticarette para taşıma riskini ortadan kaldırması nedeniyle bir yerde uluslararası ticaretin yaygınlaşmasını kolaylaştıran ve katkı sağlayan başlıca ödeme araçlarından birisidir. Poliçenin esin kaynağının, süftece olup olmadığı henüz netlik kazanmamakla birlikte o dönemlerde doğu medeniyetlerinin birçok alanda Batı'ya göre çok daha ileride olması bu ödeme aracının Haçlı Seferleri sırasında keşfedildiği savını güçlendirmektedir. Osmanlı maliyecilerinden Hasan Ferid; poliçe kelimesinin İtalyanca "*polizza di cambio*"dan geldiğini ve Fransızca aynı manada "*lettre de change*" yani kambiyo mektubu tabiri kullanıldığını, poliçenin esasında akçe nakil ve tahvili mukâvelenâmesi demek olduğunu belirtmektedir.¹ Günümüzdeki tanımıyla poliçe; "*bir alacaklının boçlusuna hitaben düzenlediği bir kambiyo senedi*"dir. Bu senet ile borçlu belli bir tarihte ödemesi gereken bir borcu, üçüncü bir kişiye ya da onun havale edeceği başka bir kişiye ödenmesi emrini vermektedir. Bu bağlamda poliçe üçlü bir ilişkiyi düzenlemektedir. Bunlardan senedi düzenleyen keşideci, parayı ödeyecek olan muhatap, paranın alacaklısı ise lehdar olarak isimlendirilmektedir.²

¹ Hasan Ferid, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Evrâk-ı Nakdiye**, C. 2, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, 1. bs., İstanbul, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008, s.17.

² Oğuz İmregün, **Kıymetli Evrak Hukuku (Genel Hükümler-Kambiyo Senetleri-Makbuz Senedi- Varant)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 38.

Osmanlı Devleti'nde poliçe kelimesinin ilk kullanıldığı döneme dair muhtelif görüşler vardır. Halil Sahillioğlu, konu ile ilgili tespit edilen en eski belgenin 1072 (1661) tarihine ait olduğunu belirtmektedir. Bu belge bir İstanbul kadısı hücceti³ olup, belgede polişe ifadesi kullanılmıştır. Sahillioğlu aynı makalesinde; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Şahbender-i tüccardan söz ederken bunların *polise* kullandıklarından bahsetmekte, ancak bilgilerin yaşını ve tarihini kestirmenin zor olduğunu ilave etmektedir.⁴ Konu hakkında yapılan araştırmalar çok sınırlı sayıda olmakla birlikte 17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarında poliçe kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak poliçe kullanımının yaygınlaşması bir sistem değişikliği ile birlikte taşrada toplanan vergi paralarının İstanbul'daki merkez hazineye aktarılması sürecinde olmuştur. Poliçe işlemleri hakkındaki ilk yasal düzenleme ise 1850 yılında yayınlanan Kanunname-i Ticaret'tir. Sözü geçen kanunun sadece 6. faslı poliçeler ile ilgili hükümleri içerir.⁵ Öte yandan ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişimi ve özellikle bu ilişkilerin yarattığı ödeme hareketleri 19. yüzyılın sonlarına doğru kambiyo hukukunun birleştirilmesinin yararlı olacağı yönünde bir düşünce akımı oluşturmuş ve çeşitli girişimlerden sonra 1910'da Osmanlı Devleti'nin de katıldığı Lahey Konferansı toplanmış ve bir yeknesak kanun ön projesi hazırlanmıştır. 1912'de İkinci Lahey Konferansı toplanarak 1848 tarihli Alman Kanunu'ndan esinlenen birleştirme projesine kesin şeklini vermiştir.⁶ Osmanlı Devleti'nde poliçe kullanımının alanlarını tanımlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "poliçeci esnafı" olarak isimlendirilen bir esnaf grubunun faaliyetlerini anlatan ve poliçe işlemlerinin hukuki esaslarını irdeleyen bu makale, "18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı" başlıklı tez çalışması⁷ sırasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen bazı belgelerden derlenerek oluşturulmuştur.

³ **Hüccet:** Bir davayı ispat eden şahadetden, yeminden veya yeminden nükûl etmekten ibarettir. Evvelinde hakimnin imzası, sonunda da şahitlerin imzası bulunup bey'e, şîrâya, nafakaya, vasiyyete, ikrara, müdâyeneye, kefalet ve emsaline yazılan vesikaya hüccet denir. Cem'i: Hücecdir. Bkz: Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 8, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1970, s. 118.

⁴ Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitâbü'l Kadı ve Süfteceler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, C. 13, 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 139, 140.

⁵ Nurkut İnan, "Kanunname-i Ticarete Göre Protestolar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1965-1966, C. 22-23, s. 831.

⁶ Reha Poroy, **Kıymetli Evrak Hukuku Esasları**, 11 bs., İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş., 1989, s. 105-106.

⁷ Söz konusu tez İstanbul Üniversitesi, S.B.E. İktisat A.B.D.'da Prof. Dr. Ahmet Kal'a'nın danışmanlığında gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmada poliçe ile ödemeye ilişkin belgelerin 18. ve 19. yüzyıllarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu tespit bundan önce Osmanlı'da poliçe kullanılmadığı gibi bir anlam taşımamaktadır. Konu hakkında bilimsel çalışmalar sınırlı sayıda olmakla birlikte daha önceki dönemlerde de Osmanlı tüccarlarının Batılı tüccarlarla yaptıkları ticarette poliçe kullandıkları tahmin edilmektedir. Nitekim, Edhem Eldem İstanbul'daki Poliçe Tedavülünü konu alan makalesinde; 18. yüzyılda Avrupa'da kullanımı son derece yaygın olan poliçenin Osmanlı topraklarında da gitgide artan bir rağbetle iç ve dış ticaret ödemelerinde kullanıldığına dair yabancı arşivlerde birçok belge bulunduğunu belirtmektedir.⁸ Arşivde kayıtlı 1680 ve 1681 yıllarına ait iki poliçe defterinde⁹ Müslüman tacirlerin birbirlerine poliçe çektiklerinin belirlenmiş olması en azından 17. yüzyılın sonlarına doğru bu ödeme aracının bilindiğine ve kullanıldığına işaret etmektedir. Aynı dönemde tımar düzeninden iltizam sistemine geçilmesiyle birlikte taşrada toplanan vergilerin başkente nakit olarak aktarılması ihtiyacı mültezimlerin poliçe ve süftece kullanmaya yönlendirmiştir. Şevket Pamuk bu gelişmeyi şu sözlerle ifade etmektedir: "...Böylece, Balkanlar ve Doğu Akdeniz bölgesinde devletin fon akışlarıyla Osmanlı ve Avrupalı tüccarlarının kullandıkları ödeme akışlarının devreleri birleşmiş oldu..."¹⁰

Arşivde belirlenen birçok belge ve defter Osmanlı Devleti'nde özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda kamu maliyesi alanında poliçenin çok yoğun bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır. Böylece poliçe kullanımı devletin ihtiyaçlarından kaynaklanan bir mecradan hızla gelişerek benimsenen bir ödeme aracı haline gelmiştir. Sadece vergi paralarının transferi ile sınırlı kalmayan poliçeden, ülkenin para basma fonksiyonunu yerine getiren Darphâne-i Amire'nin madenlere sermaye transferinde de yararlanılmıştır. Darphâne-i Amire'den madenlere sermaye gönderilirken kullanılan üç usul vardı: Poliçe çekmek, nakden para göndermek veya o bölgedeki gelir kaynaklarından bazılarını madene tahsis etmek. Poliçe çekmek yöntemiyle, bölgedeki gelir kaynaklarından madene para tahsis etmek arasında yakın ilişki vardı. Poliçe çekildiğinde bölgede bulunan devlete ait gelir kaynaklarından İstanbul'a gönderilecek herhangi bir meblağ, poliçenin karşılığı olarak maden emini ta-

⁸ Edhem Eldem, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 22-26 Eylül 1986, C. 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 1673.

⁹ 17 Ocak 1680/15 Z 1090, BOA., İE.ML., Dosya no: 12, Gömlek no: 1098 ve 13 Ocak 1681/22 Z 1091, BOA., İE.ML., Dosya no: 7, Gömlek no: 576.

¹⁰ Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi, 2 bs., İstanbul, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, 2000, s. 94.

rafından tahsil edilirdi.¹¹

18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de başlayan Sanayi Devrimi’nden olumsuz etkilenen ülkelerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Anlaşması ile gümrük vergilerindeki değişiklikler bir yandan dış ticaretin hızla artışına yol açarken diğer yandan o döneme kadar kendine yeten bir ekonomiye sahip olan Osmanlı’yı ucuz hammaddede ihracı karşılığında pahalı mamül mal ithal eden bir ülke konumuna getirmiştir. Kısa zaman içerisinde dış ticaret dengelerinde meydana gelen bozulma Osmanlı parasının yabancı paralar karşısında değer yitirmesine neden olmuştur. Paranın değer yitirmesinde bir diğer faktör de devletin giderek artan nakit ihtiyacı için tağşiş yöntemine (dolaşımdaki paranın toplanması ve içindeki maden miktarının azaltılarak tekrar piyasaya sürülmesi suretiyle devletin ek gelir sağlaması) başvurusudur. O dönemlerde yurt dışı ile yapılan ticarete ağırlıklı olarak polişe kullanılması nedeniyle Osmanlı yöneticileri paranın yabancı paralar karşısındaki değerini sabit tutmak ve arada oluşabilecek zararın devlet kaynaklarından (Mısır’dan alınacak vergiler teminat olarak gösterilmiştir) karşılanması karşılığında Galata piyasasında kambiyo işlemleri ile uğraşan Jak Alyon (Jacques Alleon) ve Emmanuel Baltacı (Baltazzi) ile 2 yıllık bir süre için kambiyo istikrarı konusunda anlaşmaya varmışlardır. Anlaşmaya göre tüccarlara tahsis edilecek Mısır vergisi karşılığında piyasa değeri 116 kuruşa yükselen sterlin paritesini 110 kuruşa sabitleyecekler ve iki yıl boyunca bu seviyede tutacaklardır. Öte yandan tüccarlar tarafından bu işe ayrılan sermaye üzerinden Avrupa’ya polişe keşide edilmesi ve paritenin kararlaştırılan seviyenin üzerine çıkması durumunda oluşacak zararların hükümet tarafından karşılanması planlanmıştır. Kambiyo rayicinin 110 kuruş seviyesinin altına düşmesi ve polişe keşide edilmesine gerek kalmadığı durumda ise tüccarlar Avrupa’dan getirecekleri altını 110 kuruş paritesinden Darphâne-i Amire’ye satacaklardır. Anlaşma ile iki yıllık bir süre için yapılan uygulama 1849 yılında Dersaadet Bankası’nın işi üstlenmesine kadar geçen sürede yine aynı tüccarlar tarafından ortaklaşa ya da münferiden yürütülmüştür.¹² Bankanın kurucuları Jak Alyon ve Emmanuel Baltacı’nın polişe ticaretinden ettikleri zararı telafi etmeye çalışmaları nedeniyle kaime spekülasyonuna girmeleri kambiyo istikrarını sağlamak amacıyla kurulan Dersaadet Bankası’nı amacından uzaklaştırmıştır. 1850 yılına doğru dış ticaret açığı her yıl artmaya, dolayısıyla bu iki bankerin Avrupa piyasalarındaki itibarları da büyük ölçüde sarsılmaya başlamıştır. Bir süre son-

¹¹ Ömerül Faruk Bölükbaşı, 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Amire, 1 bs., İstanbul Bilgi Üniveritesi Yayınları, 2013, s. 80-81.

¹² Hüseyin Al, Osmanlı Devleti’nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması (1839-1863), 1 bs., Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011, s. 20-24.

ra devletin zararları karşılama taahhüdünde yaşanan gecikmelerle birlikte özkaynaklarını yitiren banka faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır.¹³

Öte yandan, poliçenin kullanıldığı işlemler bir mal/hizmet alım satımı ile ilgili olduğu gibi devletin Avrupa'da yaptığı harcamalar için de söz konusu olabilmekteydi. Örneğin, 18. yüzyılın sonlarına doğru 25 L 1208/26 Mayıs 1794 tarihli bir belgeden Londra'da elçi olarak bulunan Yusuf Agah Efendi ve diğer sefaret çalışanlarına Sultan tarafından poliçe yoluyla yirmi bin kuruş gönderildiği anlaşılmaktadır. Sultan tarafından Darphane kaynaklarından yapılan bu ödemenin asıl nedeni o dönemde Londra'nın içinde bulunduğu kıtlık ve pahalılık nedeniyle sefaret masraflarının artmış olmasıdır.¹⁴ 29 Z 1254/ 15 Mart 1839 tarihli belgede; üniversite tahsili için Paris'de bulunan Harbiye Mektebi Binbaşı Mehmed Efendi'nin elli dört senesinde yapmış olduğu seyahat masrafı ile ilgili dört bin iki yüz otuz kuruş için düzenlenmiş poliçenin ulaştığı belirtilmekte ve ödemenin yapılabilmesi amacıyla Maliye Nazırı'na gönderildiği bildirilmektedir.¹⁵ 26 M 1267/1 Aralık 1850 tarihli belgede; askerlerin masraflarının karşılanması için Abdülhalim Paşa'nın Sarraf Helel'den almış olduğu yedi yüz elli iki bin beş yüz kuruşla ilgili gönderilen poliçenin ödenmesi için izin istenmektedir.¹⁶ Memleketeyn'de (Eflak-Bogdan, bugünkü Romanya toprakları) bulunan askerlerin masrafı için Halim Paşa'nın Sarraf Helel'den aldığı sekiz yük altı bin iki yüz elli kuruşla Ahmed Vefik Efendi'nin bazı masrafları için ödenen elli üç bin iki yüz on yedi kuruş ile ilgili iki adet poliçenin hazineden karşılanması için Maliye Nezaret'i'ne 25 Ca 1267/28 Mart 1850 tarihinde bir yazı yazılmıştır.¹⁷ Devletin uzak mesafelere para gönderebilmesi için poliçe kullanıldığına dair arşivde benzer örneklerden bulmak mümkündür. Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nde sadece vergi paraların transferinde değil diğer ihtiyaç duyulan ödemeler için de poliçe kullanılmaktadır.

Poliçe Kullanımında Aracılar: Sarraflar ve Poliçeci Esnafı

Osmanlılar'da sarraflarla ilgili bilgilere 15. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Osmanlı sikkelerinin yanı sıra, fetholunan ülkelerde geçerli olan para türleri ve yabancı ülkelerle ticaret ilişkileri sonucu elde edilen paraların iç piyasada kullanılması bunlar arasında fiyat farkı oluşturmuş, bu da para

¹³ Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, 1997, s. 27-29.

¹⁴ 26 Mayıs 1794/5 L 1208, BOA., C.HR., Dosya no: 47, Gömlek no: 2307.

¹⁵ 15 Mart 1839/29 Z 1254, BOA., HAT., Dosya no: 540, Gömlek no: 26715B.

¹⁶ 1 Aralık 1850/26 M 1267, BOA., A.AMD., Dosya no: 26, Gömlek no: 17.

¹⁷ 28 Mart 1850/25 Ca 1267, BOA., İ.HR., Dosya no: 75, Gömlek no: 3659.

alıp satmayı ve aralarındaki farktan yararlanmayı meslek haline getiren bir aracı grubu, sarrafları ortaya çıkarmıştır. Bunlar, daha ziyade Bizans'tan kalan Venedik ve Cenevizli tüccarların yerli azınlıklarla evlenmesi neticesinde oluşan ve Levanten diye adlandırılan zümre ile Rum, Yahudi ve Ermeni gibi yerli tebaadan oluşuyordu. Fatih Sultan Mehmed döneminden 18. yüzyıla kadar Rum ve Yahudilerin sarraflık mesleğinde ön planda olduğu görülür. 18.ve 19. yüzyıllarda İstanbul'daki sarrafların hemen tamamı gayri müslimdi ve yaklaşık % 85'i Ermeniydi. Kahire gibi yerlerde ise bu esnaf arasında Müslümanlara da rastlanabilmekteydi.¹⁸ Ancak, Yavuz Cezar'ın 18. ve 19. yüzyıl ortalarına uzanan yaklaşık yüz elli yıllık bir döneme ait çok sayıdaki ve değişik tipteki belgeyi tarayarak oluşturduğu listedeki iki yüzü aşkın sarraf içinde Müslüman sarrafların beşi geçmediği belirlenmiştir.¹⁹

Sarrafların etkinlik sağladığı bir diğer alan iltizam sektörüdür. Maliye hazinesinde yapılan ihalelere mültezimler sarrafların kefaleti ve taahhüdü ile katılır, artırmalarda güvenilir bir taahhüt sarrafı göstermeyenlerin teklifleri çok yüksek olsa bile red edilirdi. Dolayısıyla mültezimlerin vergi tahsilini üstlenebilmeleri için muhakkak muteber bir kefile ihtiyaçları vardı. Ayrıca mültezimler taşrada bulundukları için zaman zaman kapı kethüdaları aracılığıyla ihaleye katılırlar, bu durumda taahhütler, sarraflar ile birlikte vekâleten kapı kethüdalarınınca üstlenilmiş olurdu. 1695 yılında mukataalar belirli bir süreye tabi tutulmadan kayd-ı hayat şartıyla verilmeye başlandı. Mısır'da uygulanmakta olan ve malikâne adı verilen bu sistem kısa sürede yaygınlık kazandı ve merkezi hazineye ait mukataalar malikâne mukataa olarak özel kişilere satıldı. Buna göre bir dirlik veya herhangi bir vergi kaynağı, peşin bir bedel (muacelle) karşılığında ömür boyu tasarruf hakkıyla bir kimseye malikâne veriliyordu. Malikâne sahibine mülklüğe yakın bir tasarruf hakkı tanımakla malikânesinin uzun süredeki gelişmesi ile yakından ilgileneceği ve bazı yatırımlarda bulunarak üretim faaliyetlerini destekleyeceği düşünülüyordu.²⁰ Bu şekilde verilen mukataanın vergisi iltizama göre daha yüksek olduğundan bu bedellerin sarraflarca ödenmesine devam edildi. Hükümet 1813 yılında eyalet ve sancak dahilindeki mukataaların vali ve sancak mutasarrıflarına ihale edilmesi yönünde bir karar aldı. Bu kapsama daha ziyade malikâne olarak idare edilen mukataalar girmekteydi ve aynı şekilde vali ve sancak mutasarrıflarının da güvenilir bir sarrafı kefil göstermeleri zorun-

¹⁸ Ali Akyıldız, "Sarraflık (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 163.

¹⁹ Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi*, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 179,180.

²⁰ Tevfik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, 1. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 172.

luydu.²¹ Başlangıçta her mültezim, büyük bir kısmı mukataanın bulunduğu bölgede yerleşmiş küçük sermaye sahiplerinden oluşan kefiller grubuna dayanmaktaydı. Kısa bir süre sonra bu sarrafların yerini, uzmanlaşan, büyük merkezlerde ve genellikle de İstanbul'da yoğunlaşmış âdeti bir kredi kurumu olarak örgütlenmiş sarraflar topluluğu aldı. 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ise devlet artık Avrupa sermaye çevreleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan sarraflar aracılığıyla kısa vadeli borçlar dahi almaya başlamıştı. Bu gelişim 19. yüzyılın ortalarında Dersaadet Bankası adıyla ilk bankalarını kurmalarıyla devam etti. Bu tarihten itibaren İstanbul sarrafları sahip oldukları sermaye sayesinde ekonomi çevrelerinde Galata Bankerleri olarak anıldılar.²²

Sarrafların poliçe işlemleri ile ilgili faaliyetleri de mevcuttur. O dönemlerde iç ve dış ticarete, alacaklılar ve borçlular arasındaki ödemelerde kullanılan araçların başında poliçe (kambiyo senedi) geliyordu. Yurtdışından alacağı olan tüccar, alacağına karşılık olarak borçlusu üzerine poliçe keşide ediyor ve bunu İstanbul piyasasında satıyordu. Alıcıları da yurtdışına borçlu olan tüccarlardı. Böylece bir poliçe piyasası oluşmuştu. Bankacılık işlemlerinin olmadığı bu dönemde sarraflar, kısmî banka işlevi görerek, paralar arasındaki kuru belirliyor, birbirleriyle değişimini yapıyor, poliçecilik yoluyla iç ve dış ticaretin ödemelerinde önemli rol oynuyorlardı. 19. yüzyılda sayıları giderek artan artan ve aracılık hizmeti veren sarraflar, bir dönem para piyasasının temel yönlendiricisi oldular.²³ Osmanlı Devleti'nin bazı banker ve sarraflara poliçecilik işlemlerini yaptırmak suretiyle kambiyo istikrarını korumaları görevini yüklemesi sarrafların Osmanlı finans tarihi içerisindeki yerinin büyüklüğünü göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bazı esnaf kayıtları loncaya kayıtlı sarraflardan poliçecilik işiyle uğraşanların olduğunu göstermektedir. Poliçecilik işi erken dönemlerde başlamış ve daha sonraki yıllar itibarıyla da devam etmiştir. Örneğin, 1897 Osmanlı İstatistikleri'nde poliçeci ve komisyoncu adı altında kayıtlı 48 sarraf bulunduğu bilinmektedir.²⁴

²¹ Üst düzey yöneticilerin paralarını idare eden sarraflar mevcuttu. Örneğin, 12 C 1134/30 Mart 1722 tarihli (BOA., İE.ML., Dosya no: 105, Gömlek no: 9959) belge eski Mısır Valisi Vezir Rıza Paşa'nın, İncirli Han'daki sarraf Seknas'da zimmetli poliçeleri olduğunu göstermektedir. Konunu bütünlüğü açısından bakıldığında; Rıza Paşa'nın Mısır Valiliği sırasında İstanbul'daki para işlerini sarraf Seknas'ın yürüttüğü söylenebilir. Bu kanaat tekil bir belgeden değil, diğer belgelerdeki ifadelerden oluşmuştur.

²² Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 2014, s. 298-303.

²³ Nursel Manav, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 3.

²⁴ Ü. Serdar Serdaroğlu, "Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Poliçe İşlemleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 43.

Arşiv çalışmaları sırasında; 19. yüzyılın ortalarına yaklaşırken yurt içindeki poliçe işlemlerinde “poliçeci esnafı” olarak adlandırılan bir esnaf grubunun etkinlik göstermeye başladığı belirlenmiştir. Bu esnaf grubunun ortaya çıkış nedeni olarak yüzyılın başlarında dış ticaretteki artışa paralel olarak sarrafların daha kârlı bir alan olan yurt dışı poliçe işlemlerine yönelmiş olmaları gösterilebilir. Böylece yurt içinde doğan boşluk ve para transferlerindeki gereksinim “poliçeci esnafı” denilen bir esnaf grubu tarafından doldurulmuştur. Dış ticarete kullanılan poliçeler ise daha çok İstanbul, İzmir, Selanik vb. dış ticaret merkezlerinde bulunan ve Marsilya, Paris, Amsterdam, Londra, Viyana, Livorno vb. Avrupa şehirlerinde işyerleri ya da muhabir ilişkileri bulunan büyük sarraflar/ tüccarların ihtisas alanı haline gelmiştir.²⁵

Osmanlı Devleti’nde esnaf birlikleri tekel haklarından yararlanabilmek, mesleki menfaatlerini korumak ve genişletmek için teşkilâtlanmak zorundaydılar. Teşkilâtlanma yolunda atılan ilk adım, teorik olarak belirli bir bölgede aynı mesleği icrâ eden esnafın ortak bir nizam çerçevesinde bir araya gelerek esnaf grubu oluşturmasıydı. Esnaf grubu arasında câri olan bu ilk nizâm, aynen onaylanarak veya bazı yeni hususlar da ilave edilerek çoğunlukla kadı tarafından, bazen de doğrudan sadrazam tarafından yapılan tespit ve onay üzerine Divan-ı Hümâyûn kalemlerinden birine kaydedilip, kaydedilen nizâmı hâvî fermanın esnafa verilmesiyle resmi, devletçe onaylanmış bir hüviyet kazanıyordu. Esnaf nizâmının onaylanması, esnafın teşkilâtlanma aşamalarında esnaf birliğine tanınan en geniş imtiyaz ve birliğin teşkilâtlanmasını tamamlamada en son aşamaydı.²⁶ Bu çerçevede, poliçeci esnafı ile ilgili tarafımızca belirlenen ilk nizâmname 1839 yılına aittir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan 989 numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu’nda Nisan 1839/Muharrem 1255 ile Ağustos 1861/Safer 1278 tarihlerini kapsayan 3 numaralı defterde diğer hususlarla birlikte “poliçeci esnafı hakkında konu” içerikli belge de mevcuttur. Sekiz adet olan bu defterler “Buyruldu ve İlmühaber Defterleri” olarak da adlandırılmaktadır.²⁷ 3 numaralı defterin 21-23. sayfalarında bulunan belgenin başlığı “Poliçeci Esnafı Hakkında Verilen Nizâma Dair Ticaret Nezareti Tarafına İlmühaberdur” şeklindedir.²⁸

Nizâmda; poliçecilerin sarraflardan bağımsız bir esnaf grubu oluşturduklarından bahisle idarelerinin Ticaret Nezareti’nce yapılacağı ve anlaşmazlıkların Ticaret Mahkemeleri’nde görüşüleceği belirtilmektedir. Bundan sonra

²⁵ Al, a.g.e., s. 12.

²⁶ Ahmet Kal’a, Türk Sınai Mülkiyet Tarihi, Ankara, Türk Patent Enstitüsü, 2008, s. 43-44.

²⁷ Mehmet Güneş, “19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları: Buyruldu ve İlmühaber Defterlerinin Tahlili”, s. 216, (çevrimiçi) dergiler.ankara.edu.tr, Erişim: 11/05/2015.

²⁸ BOA., A.{DVNS.BUY.İLM.d., Defter no: 3, sayfa no: 21-23.

poliçe senedinde ismi yazılı tüccar, poliçe kabul için ibraz edildiğinde kabul etmem cevabını verir ise o zaman sahibine iade edilecek, yok eğer kabul eder ise vade geldiğinde poliçe bedelini geciktirmeden ödeyecektir. Şayet poliçeyi kabul eden tüccar iflas eder ve bu nedenle borcunu ödemek istemez ise, poliçeden kaynaklanan borcun, devlete, mültezime, müslüman halka, müste'men tüccarına ödeyecek diğer borçlarından bir farkı olmayacağından dolayı tahsili için her yolun denenmesine ve netice alınmaz ise borcunu ödemeyen tüccarın hapisle cezalandırılması yoluna gidilmesi suretiyle oluşturulan düzeninin bozulmasına izin verilmemesi istenmiştir. Ayrıca bundan böyle poliçeci esnafının faizle vereceği borç miktarının bin akçe ile sınırlandırılacağı, bankacılık tarzında alış veriş edemeyeceği, paraya sıkışan bir kişinin durumundan istifade ederek yüksek faiz talep edemeyeceği bildirilmiş ve belirlenen bu kurallara uyulmaması durumunda faizin ana paraya dahil edileceği (faiz istenemeyeceği) ve bu esnaf grubunun faaliyetlerinin Ticaret Nezaret'nin idaresine ve gözetimine bırakılmasına karar verildiği ifade edilmiştir. Poliçe karşılığı kullandırılan para için işletilen faizin ödenmemesinden dolayı yapılan şikayet bu işin ticaretini yapan poliçeci esnafının çalışma koşullarına dair önemli bazı kararların alınmasına yol açmıştır. Öncelikle muhatabın tüccar olması ve poliçeyi kabul etmesi durumunda vade gününde ödemedi hiçbir şekilde kaçınmayacağı ve hatta hapisle cezalandırılacağı anlaşılmaktadır. Poliçenin muhatabı olan tüccarın poliçeyi kabul etmemesi de bir alternatif olarak düşünülmüş bu durumda poliçenin keşidecisine geri gönderilmesi uygun görülmüştür. Poliçe işlemlerinde faiz yürütülebilecek meblağın bin akçeyi geçmemesi şartı getirilerek bir üst sınır belirlenmiş olması da diğer bir dikkat çekici noktadır. Poliçe yoluyla borçlanan kişilerin durumunda istifa edilmemesi, yani çok yüksek faiz işletilmemesi için de uyarı yapılmış, bu şekilde davranılması halinde anapara dışında faiz alınmaması kararlaştırılmıştır. Poliçeci esnafından bankacılık işlemleri yapmaması da istenmiştir. Buradaki bankacılık kavramının faizle para alıp satmak ve mevduat kabul etmekle eş değer görüldüğü izlenimi oluşmuştur. Bundan böyle poliçecilik yapmak isteyenlere isim ve şöhretlerini içeren birer ruhsat verilecek ve bu ruhsat karşılığı kendilerinden yıllık üç yüz kuruş tahsil edilecek ve her yıl bu ruhsatlar yenilenecektir. Bu nizâma uymayanların poliçecilik yapma ruhsatı iptal edilerek esnaf teşkilatından çıkartılacaktır. Oluşturulan bu kurallar neticesinde poliçeci esnafının yürüteceği işlemlerin Ticaret Nezareti İdaresi'ne bırakılmasının arkasında devletin bu esnaf grubunun yaptığı işlerin ekonomiye tüccarlar kadar katkı sağladığını kabul etmesi ve böylece aynı kategoriye değerlendirmesi düşüncesi yatmaktadır.

Ancak poliçeci esnafının yurt içindeki poliçe işlemlerinde önemli bir pay alması sarrafların tümüyle bu işlemlerden çekildiği anlamına gelmemelidir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra vergi toplama yönteminde yapılan değişik-

likten bir süre sonra geriye dönüş neticesinde sarraflar tarafından kurulan Anadolu ve Rumeli Kumpanyaları gibi vergi paralarının merkeze poliçe yoluyla nakledilmesi şeklindeki uygulamaların organize bir biçimde tekrarlandığı görülmektedir. Kumpanyaların kurulmasının eskiye göre farkı devletin artık vergi parasının tahsili konusunda daha kurumsallaşmış bir yapıyı muhatap almasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belgelerde bahsi geçen poliçeci esnafı grubunun, Osmanlı Devleti'nde bankacılık faaliyetlerinin başlaması ve zamanla banka şube ağının yaygınlaşması ile birlikte yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş piyasadan çekildikleri belirlenmiştir. Aslında bu saptama, sarraflar, bankerler ve Osmanlı'da çeşitli dönemlerde ön plana çıkan ama daha sonra işlevini tamamladığı için sürekliliğini sonlandıran diğer özneler için de geçerlidir. Arşivde poliçe işlemlerinden kaynaklanan anlaşmazlıkları içeren belgeler mevcuttur. Anlaşmazlıklar genelde poliçede anaparanın veya faizin ödenmemesi hakkındadır ve çözüm yeri İstanbul'daki Ticaret Mahkemeleri'dir. Bu belgeler poliçe işlemlerine ilişkin hukuki uygulamaların açıklığa kavuşması bakımından önemli bilgiler içermektedir.²⁹

Lahey Anlaşması ile 1850 Tarihli Ticaret Kanunu'nun Poliçeye İlişkin Hükümlerinin Karşılaştırılması

Ülkeler arasındaki ticari ilişkilerin gelişimi ve özellikle bu ilişkilerin yarattığı ödeme hareketleri 19. yüzyılın sonlarına doğru kambiyo hukukunun birleştirilmesinin yararlı olacağı yönünde bir düşünce akımı doğurdu. Bu akım sonucu 1885'te Anvers'te, 1888'de Brüksel'de toplantılar yapıldı ve 1889 Montevideo Kongresi'nde Milletlerarası Ticaret Hukuku Konvansiyonu'nda Dokuzuncu Kısım olmak üzere kambiyo senetlerine ait birleştirme projesi kabul edildi. Fakat bu hareketlerden bir sonuç alınamadı. 1908'de Almanya ve İtalya'nın önyak olmaları ile başlayan hareket sonucunda 1910'da Lahey Konferansı toplandı ve bir yeknesak kanun ön projesi hazırlandı. 1912'de İkinci Lahey Konferansı toplanarak 1848 tarihli Alman Kanunu'ndan esinlenen birleştirme projesine kesin şeklini verdi. Bu projeye katılma konusunda 27 devlet anlaşma imzaladı, fakat 1914 harbi gereken mevzuat değişikliklerinin ilgili devletler tarafından yapılmasına engel oldu.³⁰

Osmanlı Devleti'nde ise 19. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası ti-

²⁹ Konu ile ilgili bazı belgeler; 8 Kasım 1860 /23 R 1277, BOA., A.MKT.DV., Dosya no: 175, Gömlek no: 122, 20 Ocak 1861/8 B 1277 , BOA., A.MKT.DV., Dosya no: 180, Gömlek no: 91, 16 Haziran 1861/7 Z 1277, / BOA., A.MKT.DV., Dosya no: 193, Gömlek no:12, 10 Haziran 1861/1 Z 1277, BOA., A.MKT.DV., Dosya no: 192, Gömlek no:75, 25 Şubat 1852/4 Ca 1268, BOA., HR.MKT., Dosya no: 43, Gömlek no: 44, 18 Ekim 1854/25 M 1271, BOA., HR.MKT., Dosya no: 90, Gömlek no: 64.

³⁰ Poroy, a.g.e., s. 105, 106.

carete entegrasyonu paralelinde bu alanda hukuki düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştur. Esasen ticaret mahkemelerinin öncüsü sayılan komisyonlar, kapitülasyonlarla başlamış olmakla birlikte özellikle 1838 Baltalimanı Antlaşması'ndan sonra yabancı tacirlerin sayı ve iş hacimlerinin artışı nedeniyle ayrı bir reform ve teşkilatlanma ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra Batı'daki ticari ve iktisadi değişiklikler ile Batılı devletlerin kendi tacirlerinin alışık olduğu hukuki ortamda ticaret yapabilmeleri amacıyla kendi hukuklarını empoze etmek için yaptıkları baskıyı da belirtmek gerekir. Tüm bunlar dikkate alındığında Batı'dan alınan ilk kanunun ticaret kanunu olması daha anlaşılır hale gelir. İlave olarak İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Ticaret Meclisi'nin bir süre sonra yerli ve yabancı tacirlerin katılımıyla teşekkül eden karma ticaret mahkemelerine dönüşmesi ve yine Batılı tacirlere sahip çıkma düşüncesiyle mahkemelere tercümanlar aracılığıyla müdahale edilmesi şeklindeki gelişmeler, Fransa'dan bire bir tercüme edilerek alınan ticaret kanunun adeta ön hazırlıklardır. Bu süreç içerisinde sanayi, ticaret ve tarımın geliştirilmesi amacıyla yapılacak düzenlemelerin yürütülmesi için 1838 yılında "Meclis-i Ziraat ve Ticaret Komisyonu" oluşturulmuş, Tanzimat Fermanı'nın kabulünden sonra 24 Mayıs 1839 yılında da İstanbul'da "Umur-ı Ticaret ve Ziraat Nezareti" kurulmuştur. 1850'de ise modern anlamda kanunlaştırmanın ilk örneği olarak Ticaret Kanunnâmesi'nin kabul edilmesi bu alanda duyulan acil düzenleme ihtiyacını göstermektedir. Bu tarihe kadar ticari muamelelerde uygulanan esaslar şer'i hükümler ile çözülmeye çalışılmış olsa da yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı hükümet tacirler arasında meydana gelen ihtilafları şer'i mahkemeler dışında çözdürme çarelerini aramaya mecbur kalmıştır.³¹ 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanununun bir tercümesi olan bu kanun "Kanunname-i Ticaret" adı ile 1850'den 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak çeşitli nedenlerle zamanın ticari ihtiyaçları karşısında yetersiz kalmıştır. Bu nedenlerden başlıcaları şunlardır:

"a) Kapsadığı konular itibariyle 1807 tarihli Fransız Kanunu'nun esasen ticaret hukukunun bütün müesseselerini içine almaması. Bu eksiklikler Fransa'da gerek Code Civil gerek diğer kanunlar ile doldurulmuş olup ticaret kanunu da 1807'den itibaren sayısız kez tadil görmüştür. b) Fransız Kanunu'nun tercümesinde birtakım önemli yanlışlar yapılması ve bunların kanunun 75 senelik uygulaması sırasında düzeltilmemiş bulunması. c) Ticaret Hukuku'nun temelini teşkil eden Borçlar Hukuku sistemimizin dayandığı fıkıhın Fransız Borçlar Hukuku sistemi ile hiçbir bağlantısının bulunmaması. 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret 1926 yılında yürürlükten kalkıncaya kadar

³¹ M. Macit Kenanoğlu, Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005, s. 17-19.

hiçbir değişiklik görmemiş, ancak sonradan eklenen birtakım zeyil ve kanunlar ile Ticaret Hukuku mevzuatımız zenginleştirilmiştir.”³²

Ticaret Kanunu iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm ticaret, 158 maddeden oluşan ikinci bölüm ise tamamen iflastan bahseder. Kanun genel itibariyle, ticari işlemlerden doğan uyuşmazlıkların çözümü, ticari defterlerin tanzimi, şirket ve komisyonculuk, poliçe ve iflas konularına ilişkin usul ve hükümleri içermektedir. Ticaret şirketleri hakkındaki hükümleri genel bir şekilde tanzim edilmiş ve sadece şirket türleri tanımlanmıştır. Ticaretle ilgili birçok konuyu kapsam dışında bırakmasından dolayı bu kanun çok eleştirilmiştir.³³ Kanun’a 1860 ve 1905 yılında iki zeyil yapılmıştır. 1860 tarihli birinci zeyil Ticaret Mahkemeleri’nin kurulmasına ve bunların görev alanları ile usullerine dairdir. 1862 yılında, Usul-ü Muhakeme-i Ticarete dair Nizâmname 1905 tarihli ikinci zeyil ise 8 maddelik olup, iflas ile ilgili hükümleri içermektedir. Ticaret Kanunu’nda ticari senetler hatta kıymetli evrak ile ilgili genel hükümler mevcut değildir. Bahsi geçen kanunun sadece 6. faslında (Fasl-ı Sadis) poliçeler hakkında hükümler bulunmaktadır.³⁴

Kanunda poliçenin tarifi yer almamakla birlikte poliçe kağıdı üzerinde bulunması gereken hususlar tek tek sayılmıştır. Buna göre poliçede tarih, ödenecek meblağın miktarı, parayı ödeyecek şahsın ismi, ödeme yeri ve zamanı, karşılığının para mı yoksa mal mı olduğu, bir hesaba mahsuben mi yoksa başka bir sebebe mi dayandığı ve eğer birden fazla nüshadan ibaretse sayısının belirtilmesi gerekmektedir. Poliçe üzerinde gerçeğe aykırı kayıtlar varsa bu poliçe muteber olmayıp, adi bir belge olarak kabul edilir. Poliçe keşidecisi ve havalecileri poliçenin kabulü ve vadesinde ödenmesi hususunda sorumludurlar. Poliçenin kabul edilmediği ancak protesto adı verilen bir senetle ispat edilir. Bu fasılda ayrıca poliçeden doğabilecek problemler, cironun ve poliçeyi kabul eden kimsenin hak ve yükümlülükleri, poliçenin kabulü için öngörülen süre, mutavassıt adı verilen aracılardan durumu ve ödeme biçimlerine göre poliçeler hakkında hükümler konulmuştur (m. 70-92). Poliçelerde cironun nasıl yapılacağına ilişkin şartlar, aval denilen kefil uygulaması, poliçenin vadesinden önce uygulanması, poliçenin zayıf edilmesi halinde yapılacak işler, protesto olmuş bir poliçenin hamilinin kimlere karşı dava açabileceği, rekambiyo ve retret gibi uygulamalar da kanunda düzenlenmiş hususlardandır (m. 93-146). Uygulamada da poliçenin ödeme yeri, cirosu gibi hususlardan kaynaklanan dava örneklerine rastlanmaktadır.³⁵

³² İnan, a.g.m., s. 829.

³³ İbrahim Sırma, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kar Dağıtımı”, Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C. 3, S. 2, 2011, s. 119.

³⁴ İnan, a.g.m., s. 829-831.

³⁵ Ceride-i Mehakim, nr: 114, s. 906’dan aktaran Kenanoğlu, a.g.e., s. 107.

Konu ile ilgili arşiv belgelerinde; Lahey'de toplanacak konferansa Felemenk (Hollanda) Devleti'nin öncülük ettiğini ve bu toplantıya otuz bir devletin temsilci göndermeye karar verdiğini, konferansın ilk etapta 1910 senesinin Haziran ayında başlamasının planlandığını görüyoruz.³⁶ Konferansın asıl amacı, polişe ile ödemelerde her ülkenin kendi kanunlarına göre oluşturduğu hükümlerin "yek-nesak" bir yapıya kavuşturulmasıdır. Böylece olası uluslararası anlaşmazlıklarda esas alınabilecek standart kurallar geçerli olacak ve anlaşmaya taraf olan her ülke bu kuralları uygulamaya mecbur kalacaktır. Yazışmalar Felemenk Sefareti ile Hariciye Nezareti arasında yapılmakta olup, gelen davet Meclis-i Mahsus-ı Vükela'da görüşüldükten sonra konferansa katılmaya karar verilmiştir. Bu görüşmeler neticesinde hükümeti temsilen delege sıfatıyla Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Osman Bey'in gönderilmesi uygun görülmüştür. Kendisine görevlendirme ile birlikte gelecek Şubat ayına kadar bu konudaki hazırlıklarını tamamlaması ve konferansla ilgili görüş ve düşüncelerini oluşturması gereği bildirilmiştir. Ayrıca, delege olarak seçilen Osman Bey'e yüz elli lira yol harcırahı ve konferans süresince günlük yüz frank ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁷

Konferansta geçen tartışmalar sonucunda 80 maddeden oluşan polişe ve emre muharrer senetlerle ilgili kanun ile söz konusu kanunun uygulanmasına dair 31 maddeden oluşan bir uluslararası bir anlaşma metni düzenlenmiştir. Bu metinlerin gözden geçirilmesi için gereken sürenin bitimi ile incelenen ve kabul edilen ortak kanun ile mukavele kesin metninin hükümet adına imzası için Osman Bey yetkilendirilmiştir. Çek hakkında sürececek olan görüşmelere katılım için yine Osman Bey'e izin verilmiştir. Felemenk Hükümeti'nin davetine istinaden ikinci konferans görüşmelerinde 24 devletle birlikte polişe ve emre muharrer senede dair düzenleme ve 34 maddeden oluşan çeke ilişkin usullerin birleştirilmesi hakkındaki uluslararası anlaşma imza edilmiştir. Anlaşmanın tam metni arşiv belgelerinde yer almaktadır.³⁸ Bahsi geçen anlaşma gereği imzalanan hükümler devletlerin yerel kanunlarının yerine geçerli olacaktır. Uluslararası ilişkilerde polişe ve emre muharrer senetlerle ilgili işlemlerde geçerli olmakla beraber her devletin kendi tebaası arasında aynı meselelerden dolayı ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda esas alınacaktır.

Konferansta anlaşmazlığa konu olan bazı meseleler uluslararası anlaşmaya kaydedilerek çözümlenmesi devletlerin kendi kanunlarına bırakılmıştır. Bu anlaşmazlıklardan en önemlisi poliçenin şekline ve karşılığına, poliçe gereğince üstlenilen bir taahhüdün icra edilmesini temin etmek için verilen avala (kefalet) dair olup, poliçenin içeriğinin anlaşılabilmesi için "kambyo

³⁶ 28 Kasım 1909/15 Za 1327, BOA., BEO., Dosya no: 3669, Gömlek no: 275119.

³⁷ 7 Şubat 1910/26 M 1328, BOA., BEO., Dosya no: 3699, Gömlek no: 277382.

³⁸ BOA., BEO., Dosya no: 4192, Gömlek no: 314372.

poliçesi" ibaresinin senet metnine yazılması bazı devletlerin kanunlarında mevcuttur. Fransa'da ve Fransız Kanunu'nu kabul eden ülkelerde bu hususa uyulmaması bir kötü niyet olarak nitelendirilmekte ve uzun bir süredir yürürlükte olan kanunlara aykırı görüldüğünden bahsi geçen ibarenin uygulanması konferansta kabul edilmiştir. Bununla beraber poliçe hamilin emrine yazılı olmak şartıyla, anlaşmaya dahil olan her devletin hamilin ünvanının senet metnine yazılmasına ihtiyaç olmadığını ve kendi kanunlarına göre serbestçe belirleyebileceğine dair husus anlaşmanın ikinci maddesinde belirtilmiştir. Her devletin kanunu poliçenin karşılığı hakkında bazı hükümleri içermekte olup, Osmanlı ve Fransız Ticaret Kanunları'nda, keşidecinin vadesi gelen poliçenin karşılığını göndermesi gereği bir hüküm olarak yer almaktadır. Ayrıca Ticaret Mahkemeleri'nin görüşlerine göre keşidecinin muhatap nezdinde karşılık teşkil etmekte olan alacağı poliçe ile beraber doğrudan doğruya peşi sıra takip eden hamillere terk edilmektedir. Bu şekilde hamil alacak üzerinde hukuken hakkı bulunduğu halde hamil, bir başka ülkede poliçeyi kabul etmemiş olan muhatap aleyhinde dava hakkına sahip değildir. Hamil, keşidecinin iflası durumunda poliçede yazılı meblağı muhataptan tahsil edememiş ise keşideci ile ilgili oluşturulmuş tasfiye masasına alacağını kaydettirmek suretiyle hakkını arayabilir. Ancak, bu süreç hakkında da ortak düzenlemede bir madde konmayıp zor durumda kalındığında uluslararası anlaşmanın 14. maddesinde keşidecinin vadesi gelen karşılığı ödemeye mecbur olduğu ve hamilin de bu karşılık üzerinde hakka sahip olup olmadığı meselesinin uluslararası anlaşma dışında bırakıldığı beyanıyla yetinilmiştir. Osmanlı ve Fransız Ticaret Kanunları'nda poliçe gereğince bir taahhüdün yerine getirilmesi için verilen aval poliçe üzerine yazıldığı gibi ayrı bir kağıt üzerine de yazılması uygun olup, oysa diğer devletler bunu kabul etmediğinden ortak düzenlemede avalın poliçe üzerine yazılması genel bir kural olarak kabul edilmiştir. Ancak, uluslararası anlaşmada bu hususa esneklik getirilerek 5.maddede avalın ayrı bir kağıt üzerinde düzenlenebileceği hususunun her devletin kendi yetkisinde olacağı belirtilmiştir. Ortak düzenlemenin içeriğine gelince bunların önemli olanlarından biri poliçeyi kabul eden kimsenin buna karşılık keşideciye temin ettiği menfatten ibaret olan bedelin senet metnine kayıtlı bulunması hali gereksiz görüldüğünden poliçenin zorunlu koşullarından çıkartılması ve poliçenin bir yerden bir başka para naklini içermesi hakkındaki koşulun da zorunlu koşullarından sayılmasının göz ardı edilmesi ve keza ciro hakkındaki uygulama biçiminin yürürlükten kaldırılmasıyla cirantanın senedin arkasına yalnız imza atmasının senedin ciro edilmesinde yeterli olduğu, muhatap tarafından poliçenin kabul edilmemesi durumunda hamilin vade geldiğinde poliçede yazılı meblağın ödenmesini temin etmek üzere keşideci ile cirantalardan yalnız kefil verilmesini talep etmeye kanunen hakkı varsa da bu tip durumlarda kefil verilmesi çok rastla-

nılan bir durum olmadığından genelde aleyhlerinde dava açılan keşidecinin, cirantalı poliçede kayıtlı meblağı ödeme yetkisini kullanmakta olduğu, ifade edilmektedir. Protestonun gerek ödeme gününde gerekse ödeme gününü takip eden iki iş günü zarfında tebliği olunabileceği ve protestonun kefillere tebliğine ve dava açmak için kefillerin on beş gün içerisinde mahkemeye getirilmesine gerek olmayıp yalnız hamil tarafından yapılamayan ödemenin kendinden önceki cirantaya ihbar edilmesinin hukukun korunması açısından bir şart olduğu belirtilmektedir. Poliçelerde zaman aşımı süreleri; genel zaman aşımı süresinin beş sene, poliçeyi kabul eden muhatap hakkında açılacak davalarda üç sene ve hamilin cirantalar ile keşideci aleyhinde açacağı davalar için bir sene, cirantaların birbirlerine ve keşideci aleyhine açacakları dava için altı ay olarak belirlenmiştir.

1850 tarihli Ticaret Kanunu'nda bulunan, ancak kanunun alındığı Fransa'da da sonradan değişikliğe uğrayan veya kaldırılan bazı önemli hükümlerin uluslararası Lahey Anlaşması'nın ilgili hükümleri ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki Ticaret Kanunu'nun 70. maddesine göre; poliçelere bedelinin malen, nakden veya başka bir suretle alındığını gösteren «bedel kaydı»nın koulmasına ilişkin mecburiyettir. Fransa'da 1922'de kaldırılan bu hükme Lahey Anlaşması'nda da rastlanılmamıştır. Aynı şekilde değişime uğrayan bir başka hüküm; “poliçenin bir mekandan bir başka mekana çekilmesi şartı”dır. Ticaret Kanunu'nun 70. maddesinde yer alan bu hüküm Mugayereti Mekan şartı olarak geçmektedir. Bu esas Fransa'da 1894 yılında kaldırılmıştır. Söz konusu koşulun Lahey Anlaşması'nda da yer almaması, poliçenin iktisadi fonksiyonlarından olan nakit para naklini önlemek amacının önemini kaybettiğini göstermektedir. Ticaret Kanunu'nun 1926 yılına kadar yürürlükte kaldığı düşünülürse bu tespitin Batılı devletler için daha doğru olduğu sonucuna ulaşılabilir. Diğer bir ifade ile Batı'da bir süre sonra önemini kaybetse de, hatta uluslararası ödemeleri düzenleyen anlaşmalara dahi konulmayan bir şart, etkinliği tartışmalı da olsa kendi kanunlarımızda yaklaşık 76 yıl hüküm sürmüştür. Bu husus, Osmanlı Devleti'nde poliçe ile ödemenin hızla yaygınlaşmasında temel neden olan fiziki para hareketlerinin önlenmesi fonksiyonunun, Batılı devletlerin aksine uzun yıllar boyunca geçerliliğini koruduğuna ve para arzının kontrol altında tutulmasının önemi işaret etmektedir. Son olarak poliçelerde karşılık hakkındaki hükümler üzerinde durmak gerekir. Fransız hukukuna uygun olarak kabul edilen karşılık hükümleri Ticaret Kanunu'nda ayrıcalıklı bir yer edinmiştir.

“Buna göre poliçenin düzenlenip ilk hamile teslim ile karşılık kendiliğinden hamile intikal etmektedir. Keşidecinin özel bir beyanına ihtiyaç yoktur. Bunun neticesi olarak karşılığı elinde bulunduranlar da kabul eden ile birlikte poliçenin asıl borçlusu olurlar. Herhangi bir şekilde müracaat borçlularından talep hakkını kaybetmiş olan hamil karşılığı elinde bulunduranlara asıl

borçlu sıfatıyla müracaat edebilir. Kabul edilmemiş bir poliçede karşılığın keşidecinin nezdinde olduğuna dair bir karine mevcuttur. Keşideci karşılığı elinden çıkardığını ispat edemezse bedelini ödemekle sorumlu olur. Hamil de şayet karşılık için cirantalara müracaat edecekse o zaman ispat yükü hamilin üzerindedir. Yani karşılığın belirli bir cirantanın elinde olduğunu ispat ettiği takdirde ciranta bedeli ödemekle yükümlü olur (m. 128). Hamilin karşılığı talep hakkı -poliçe kabul edilmemiş dahi olsa- ancak senedin vadesinde doğar. Bu husus Ticaret Kanunu'nun 75. maddesinde açıkça belirtilmiştir. Eğer karşılık muhatap nezdinde ise muhatap poliçeyi kabule mecburdur. Aksi takdirde keşidecinin zararını tazmin eder. Ancak bu mecburiyet muhatabın tacir olmasına bağlıdır.”³⁹

Ticaret Kanunu ile karşılaştırıldığında ise Lahey Anlaşması'nda karşılık hükümlerine değinilmediği, bunun yerine daha çok ödemenin önemli hale geldiği görülmektedir. Böylece anlaşmada, poliçenin bugünkü anlamda bir ödeme aracı olma fonksiyonu ön plana çıkarılmıştır. Söz gelimi anlaşmanın müşterek hükümler 3. maddesinde, kambiyo poliçesinin bizzat keşidecinin emrine yazılabileceği veya bir şahsın hesabına keşide edilebileceği, ifade edilmektedir. Özellikle poliçenin keşidecinin üzerine keşide edilmesi keşideciyi hem borçlu hem de alacaklı hale getirmektedir. Keşideci bu şekilde bir poliçe keşide ederek muhatap üzerindeki alacağının kendisine ödenmesini sağlamış olmaktadır. Öte yandan bu tür bir poliçe keşide edilmesinin keşideciye üçüncü bir kişideki alacağını ödeme gününden önce bir bankaya iskonto ettirebilme imkanını kazandırdığı düşünülmektedir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse; A isimli kişi, B'ye sattığı malın karşılığında kendisinin alacaklı olduğu bir poliçe düzenlemektedir. B belirlenen tarihte A'ya olan borcunu ödemeyi kabul ederek poliçedeki muhatap haline gelmektedir. A ise ödeme gününü beklemeden bu poliçeyi (A aynı zamanda hamil olduğundan poliçeyi ciro etmek suretiyle) bir bankaya iskonto ettirebilme ve dolayısıyla malın parasını (bankanın hesaplayacağı iskonto faizi kesintisi kadar ana para eksik olacaktır) vadesinden önce elde etme hakkına sahip olmaktadır. Anlaşmanın müşterek hükümlerinin 9. ve 21. maddeleri kabul konusunda keşideciye önemli haklar tanımaktadır. Aynı şekilde 23. maddede hamilin kabul için poliçeyi muhataba teslimi mecbur olmadığı, ibrazın da yeterli görülebileceğinden bahsetmektedir. Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak; Ticaret Kanunu'nun alındığı Fransız hukuku hariç olmak üzere, Batılı devletlerdeki poliçede karşılık hükümlerinin geçmişteki önemi bilinmemekle birlikte Lahey Anlaşması'nda bu hükümlerin yerine farklı hükümlerin mevcut olduğu ve böylece poliçe uygulamalarının daha esnek bir yapıya kavuşturularak ödeme aracı ve kredilendirme fonksiyonlarının ön plana çıkartıldığını söylemek mümkündür.

³⁹ İnan, a.g.m., s. 832-833.

Sonuç

19. yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisinin dışa açılması ve bunun Batılı devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalarla uluslararası hukuki zeminin oluşturulması ülkede bir ticaret kanunu düzenlemesini gerekli kılmıştır. Bu kapsamda 1850 yılında yürürlüğe giren Ticaret Kanunu, 1807 yılı Fransız Ticaret Kanunu'nun bire bir tercümesidir. Ticaret Kanunu'na sonradan eklenen zeyiller ile bir takım yeni düzenlemeler yapılması yoluna gidilmiştir. Ancak tüm bu çabaların piyasanın ihtiyaçlarına ne kadar cevap verdiği tartışmalıdır. En azından ticaret kanununun işlerliği açısından temel nitelikteki borçlar kanunun kendi içerisinde çelişkili bir hal alması -Ticaret Kanunu'nu alındığı Fransız hukuk sistemindeki borçlar kanunu ile Osmanlı'nın fıkıh hükümlerine dayanan borçlar kanunu arasındaki uyumsuzluk- dahi ortadaki sorunun varlığını teyit etmektedir. Ticaret Kanunu'ndaki bu ve benzeri sorunlar doğal olarak kanunun kapsamına giren poliçe işlemlerini de etkilemiştir. Bunun en somut örneğini, poliçe işlemlerini gerçekleştiren poliçeci esnafının devletin tanımladığı ve kabul ettiği diğer esnaf gruplarından mı yoksa tüccar sınıfından mı sayılacağı konusunda yaşanan kararsızlıkta görmekteyiz. Ayrıca, anlaşmazlıkları konu alan belgelerde Ticaret Kanunu yerine kefalet nizâmına ve temerrüd nizâmına göre hüküm verildiği veya dikkate alındığı belirlenmiştir. Tüm bunlara karşın Ticaret Kanunu'nun 1926 yılına kadar yürürlükte kalmış olması da dikkat çekicidir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hukuk bilginlerinden bir komisyon oluşturularak yeni bir ticaret kanunu hazırlıkları ile ilgili girişimlerden birbirini izleyen savaşlar nedeniyle sonuç alınamamıştır. Bu bağlamda Lahey'de toplanan uluslararası konferans ve sonunda yapılan anlaşmanın özellikle poliçe ile ilgili maddelerine bakıldığında Batılı devletlerin bu konuda epeyce mesafe katettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu anlaşmaya dahil edilmesi yönünde Batılı ülkelerin çabalarının ticari ilişkilerde yeknesak kurallar oluşturma ve böylece oluşturdıkları düzene Osmanlı'yı entegre etme amacını taşıdığı düşünülmektedir. Ancak Lahey'de imzalanan anlaşma şartlarına uygun düzenlemelerin, o dönemde ülkenin içinde bulunduğu koşullardan dolayı olsa gerek, yapılmadığı görülmektedir. Zira Balkan Harbi'yle başlayan tepkiler milliyetçiliği körüklemiş, II. Meşrutiyet'ten sonra ülke yönetiminde söz sahibi olan İttihat ve Terakki'nin liberal iktisat politikalarında bir dönüşümü gerekli kılmıştı. Dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapı ile sanayileşmesini tamamlayan Almanya'dan etkilenen İttihat ve Terraki yönetimi Türk milliyetçiliğinin iktisadi boyutunu "milli iktisat" ile şekillendirmiştir.⁴⁰ Nitekim 1914 yılında kapitülasyonların

⁴⁰ Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918, 1 bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 40, 41.

tek taraflı kaldırılmış olması bu dönüşümün bir yansıması olarak kabul edilebilir. Bu yeni anlayış ülkenin geleceğini şekillendirmede milli unsurlara dayanılmasını gerekli kıldığından uluslararası ticaret alanındaki bir anlaşmaya uygun bir şekilde ülkenin yasal mevzuatında düzenlemeye gidilmemiş olması kendi içinde tutarlı bir politika gibi gözükmekle birlikte Lahey projesinden alınan 1914 tarihli Çek Kanunu'nun⁴¹ bir istisna oluşturduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

Akyıldız, Ali "Sarraflik (Osmanlı Dönemi)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Al, Hüseyin, **Osmanlı Devleti'nde Kambiyo İstikrarı Uygulaması** (1839-1863), 1 bs., Ankara, Birleşik Yayınevi, 2011.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, **18. Yüzyılın İkinci Yarisında Darphâne-i Amire**, 1 bs., İstanbul Bilgi Üniveristesi Yayınları, 2013.

Cezar, Yavuz, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", **Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi**, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 179-207.

Eldem, Edhem, "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Polıçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara: 22-26 Eylül 1986, C. 4, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s. 1671-1683.

Ferid, Hasan, **Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi: Evrâk-ı Nakdiye**, C. 2, Haz. Mehmet Hakan Sağlam, 1. bs., İstanbul, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, 2008.

Güneş, Mehmet, "19. Yüzyıl Osmanlı Tarihinin Ana Kaynakları: Buyruldu ve İlmühaber Defterlerinin Tahlili", s. 216, (çevrimiçi) dergiler.ankara.edu.tr, Erişim: 11/05/2015.

Güran, Tefvik, 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar, 1. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

İmregün, Oğuz, Kıymetli Evrak Hukuku (Genel Hükümler-Kambiyo Senetleri-Makbuz Senedi-Varant), İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

İnan, Nurkut, "Kanunname-i Ticarete Göre Protestolar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1965-1966, C. 22-23, s. 829-846.

Kal'a, Ahmet, Türk Sınai Mülkiyet Tarihi, Ankara, Türk Patent Enstitüsü, 2008.

Kazgan, Haydar, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi**, İstanbul, Türkiye Bankalar Birliği, 1997.

⁴¹ Poroy, a.g.e., s. 106.

Kenanoğlu, M. Macit, **Ticaret Kanunnâmesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku**, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.

Koyuncu, Nuran, "Osmanlı Devleti'nde Sarrafların Mültezimlere Kefilliği", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 5, S. 1, 2014, s. 295-326.

Manav, Nursel, "Devlet-Banker İlişkileri Çerçevesinde Baltazzi Ailesi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

Sahillioğlu, Halil, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitâbü'l Kadı ve Süfteceler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar**, C. 13, 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s. 103-141.

Serdaroğlu, Ü. Serdar, "Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası ve Polîçe İşlemleri", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2011.

Sırma, İbrahim, "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kar Dağıtımı", **Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 2, 2011, s. 117-136.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 2 bs., İstanbul, Tarih Vakfı ve Yurt Yayınları, 2000.

Poroy, Reha, **Kıymetli Evrak Hukuku Esasları**, 11 bs., İstanbul, Beta Basım Dağıtım A.Ş., 1989.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, 1 bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2012.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

A.AMD., Sadaret Amedi Kalemi Evrakı

A.{DVNS.BUY.İLM.d.}, Buyruldu ve İlmühaber Defterleri

A.MKT.DV., Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Yazışmalarına Ait Belgeler

BEO., Bab-ı Ali Evrak Odası

CHR., Cevdet Hariciye

İE.ML., İbnülemin Maliye

İ.HR., İrade Hariciye

HAT., Hatt-ı Hümayun Katalogları

HR.MKT., Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Belgeleri